

PUBLIKACJE LITERATURY POLSKIEJ W SERBSKIM RUCHU KSIĘGARSKO-WYDAWNICZYM W LATACH 70.–90. XIX WIEKU¹

 <http://orcid.org/0000-0002-0954-8211>

Petar Bunjak

Uniwersytet w Belgradzie (Serbia)

ABSTRACT

PUBLICATIONS OF POLISH LITERATURE IN THE SERBIAN PUBLISHING MOVEMENT IN THE 1870S–1890S

The paper offers an outline of the forming process of modern bibliocommunication in Serbian culture, which can be traced back to the last decades of the 19th century, where the presence of Polish writings helps to illustrate it and establish its nature.

Keywords: Serbian culture, Positivist turn, Realism, bibliocommunication, Brothers Jovanović publishers (Pančevo), Brothers Popović publishers (Novi Sad), literary reception, Polish literature.

Słowa kluczowe: kultura serbska, przełom pozytywistyczny, realizm, bibliokomunikacja, księgarnia braci Jovanović (Pančevo), księgarnia braci Popović (Nowy Sad), recepcja literacka, literatura polska.

W drugiej połowie XIX wieku – jak zresztą dzisiaj – kultura serbska nie miała jednolitego wymiaru geopolitycznego, ponieważ Serbowie zamieszkiwali zarówno na terenach Cesarstwa Austriackiego, jak i Imperium Osmańskiego, którego częścią do roku 1878 było także autonomiczne Księstwo Serbskie. Toteż powstające wówczas czynniki kulturowe działały w poszczególnych ośrodkach, dążąc do ogarnięcia całej, acz wyimaginowanej, serbskiej przestrzeni kulturowej. W tym procesie homogenizacji kultury doniosłą rolę odgrywała bibliokomunikacja, która wśród Serbów

¹ Tekst w języku polskim powstał na podstawie takich prac autora wcześniej publikowanych po serbsku: *Dve srpske knjižare u XIX veku i njihova uloga u popularisanju poljske književnosti*, „Slavistika” (Beograd) 1997, t. 1, s. 97–105; *Đorđe Popović-Daničar kao prevodilac poljske književnosti*, „Filološki pregled” (Beograd), R. 32, 2005, z. 1, s. 55–77.

zaczęła przybierać nowoczesne rysy w połowie lat 70. XIX wieku. Tematem niniejszego szkicu jest proces przemian serbskiej bibliokomunikacji ostatnich dziesięcioleci XIX wieku. Przemiany te w sposób zasadniczy wpłynęły na odbiór literatury polskiej w serbskim środowisku, a zatem obecność dzieł polskich w tym procesie posłużyła jako instrument do jego ilustracji i wyjawienia jego charakteru.

1.

W latach 70. i 80. XIX wieku w kulturze serbskiej powstawała nowa norma ideowo-estetyczna²: realizm. Lat tych nie da się opisać jako okresu płynnego rozwoju kultury serbskiej zarówno w Księstwie, jak i na tak zwanych ziemiach serbskich. Tu raczej chodzi o fazy rozwojowe: lata 70. to okres kumulacji, ugruntowania rozwoju, który miał nastąpić w następnym dziesięcioleciu we wszystkich sferach kultury – począwszy od form jej instytucjonalizacji, rozwoju prasy i czasopiśmiennictwa, bibliokomunikacji, a kończąc na nowych zjawiskach w literaturze i sztuce.

W zorganizowanej pracy nad krzewieniem realizmu w kulturze serbskiej rolę wręcz wyjątkową miał odegrać **przekład**, ponieważ był to instrument dla zmiany pojęć serbskiej publiczności i jej zapoznania się z duchowymi podstawami współczesnej Europy. Jaskrawa wydaje się wypowiedź pisarza i poety Pavla Markovića Adamova (1855–1907), który co prawda dopiero miał doświadczyć przełomu realistycznego:

Jest to prawda, że dzieła oryginalne są lustrem życia narodu i miarą jego literatury, ale nie powinniśmy się odgradzać od wartościowych wytworów umysłowych obcych narodów. I narody, które niezrównanie przewyższają nas Serbów bogactwem literatury, stale tłumaczą dzieła z innych języków na swój, toteż i u nich liczba przekładów prawie przewyższa liczbę utworów oryginalnych; więc nie jest rzadkością, że to samo dzieło pojawia się w kilku przekładach³.

O tym, że w tym kierunku ruszono, poważnie świadczy imponujący korpus literatury przekładowej, który czytelnik serbski będzie miał do dyspozycji od końca lat 80. XIX wieku. To, co zostało przetłumaczone w ciągu zaledwie dwóch dekad (lata 70. i 80. XIX w.), przewyższa prawie wszystko, co w tej dziedzinie zrobiono od początku stulecia.

Profil serbskiego życia literackiego kształtowały przede wszystkim czasopisma literackie, będące generatorami powstającej normy literackiej. Jego podstawą jest jednak zawsze bibliokomunikacja, to jest obieg książki w najszerszym tego słowa znaczeniu. Pod tym względem w latach 70. XIX wieku zaszły głębokie zmiany, które wpłynęły na wzrost recepcji literatury narodowej, powstanie jej kanonu jakościowego i klasyfikacyjnego, ale także literatury obcych, słowiańskich i niesłowiańskich. Wówczas wśród Serbów powstały pierwsze księgarnie, które funkcjonowały jak

² Termin „norma estetyczna” przejęto od Jána Mukařovskiego.

³ P. Marković Adamov, *Književni izveštaji*, „Srpska zora” (Wien) 1879, nr 7, s. 132. Tu i dalej przekład cytatów – P.B.

przedsiębiorstwa wydawnicze, to jest zbywały książkę nowoczesnym sposobem – wykorzystywano katalog, to znaczy przedstawiano ofertę **gotowych** tytułów dla czytelnika. Mowa tu o księgarniach braci Jovanovićów w Panczewie (Pančevo) i braci Popovićów w Nowym Sadzie.

2.

U Serbów zarówno w monarchii habsburskiej, jak i w Księstwie Serbskim na początku lat 70. XIX wieku księgarstwo i działalność wydawnicza w dzisiejszym tego słowa rozumieniu dopiero powstawały. Pisarze do tego czasu przeważnie sami wydawali swoje utwory albo za pośrednictwem prenumeraty, albo dzięki pomocy mecenatów. Czytelnicy nabywali książki głównie od prenumeratorów, rzadziej bezpośrednio od autorów, korzystali też z ogłoszeń w prasie. W swojej cennej książce *Srpska knjiga, njeni prodavci i čitaoci u XIX veku* Stojan Novaković tak opisuje stan serbskich wydawnictw lat 50. i 60. XIX w.: „Wydawania książek w sensie europejskim – dokonując choćby trochę krytycznego wyboru dzieł – na ogół nie było. Tym książkom wciąż pozostawał do dyspozycji mecenat lub prenumerata. Te książki wśród Serbów nie miały „szczęścia” wyjść w świat, same szukając czytelników: one musiały znaleźć czytelników z góry”⁴.

A więc, żeby cokolwiek zrobić na polu odrodzenia kulturowego w duchu współczesnych prądów europejskich i żeby rzetelnie móc oddziaływać na polu szerzenia oświaty, w latach 70. XIX wieku trzeba było pilnie rozwiązać problem – jakkolwiek to może brzmieć trywialnie – **ruchu księgarskiego**. Stało się to nawet kwestią misji kulturowej i patriotycznej.

O aktualności problemu szczególnie świadczy fakt, że Serbskie Towarzystwo Naukowe (przyszła Akademia Nauk) zaczęło się nim zajmować jeszcze w 1867 r., kiedy wspomniany Novaković, będąc sekretarzem Towarzystwa, przedstawił specjalny raport na temat potrzeby reorganizacji i wzmocnienia ruchu księgarskiego w Serbii⁵, oraz że w Ministerstwie Edukacji powołano specjalną komisję, której zadaniem było rozwiązywanie problemów z handlem książkami.

Wielkie zasługi na tym polu mieli bracia Jovanovicia z Panczewa (nieдалеко od Belgradu, ale po austro-węgierskiej stronie Dunaju) – Kamenko (1845–1916) i Pavle (1847–1914), obaj kupcy, ale i oddani działacze narodowi. Ponieważ Austro-Węgry na granicy z Serbią nie dozwalały na obieg serbskich książek, u braci Jovanovićów dość wcześnie zrodził się pomysł zajęcia się handlem księgarskim. Zachował się list Kamenko Jovanovicia do Serbskiego Towarzystwa Naukowego z 2 kwietnia 1868 roku, w którym powoływał się na wspomniany raport Novakovica i prosił o zalecenie dla Ministerstwa Edukacji:

⁴ S. Novaković, *Srpska knjiga, njeni prodavci i čitaoci u XIX veku*, Beograd 1900, s. 51–52.

⁵ Por. Lj. Durković-Jakšić, *Knjižara braće Jovanovića*, „Godišnjak” 1979 (Beograd) 1980, s. 126.

Czcigodne zebranie,

Serbskie Towarzystwo Naukowe na swoim ostatnim posiedzeniu podjęło głos w sprawie długo obiecywanego utworzenia księgarni, która zaspokajałaby nie tylko potrzeby lokalne, ale i narodowe, i tym samym torowała drogę dla przyszłości, służąc obecnie zarówno jako pośrednik między rozdzielonymi częściami naszego narodu, ale i jako wzorzec dla późniejszych księgarni. Postanowiłem podjąć się tej pracy [...]»⁶.

Po długich procedurach biurokratycznych prośbę w roku 1870 w końcu załatwiono, ale odmownie. Bracia Jovanovicie ze swego pomysłu jednak nie zrezygnowali. Założyli bowiem w Panczewie serbską drukarnię, a po krótkim czasie również – księgarnię, którą otwarto w 1872 roku. Powstanie księgarni powitała czołowa wówczas gazeta Serbów „zadunajskich” – „Zastava”⁷, a kilka miesięcy później w biuletynie Serbskiego Teatru Narodowego w Nowym Sadzie „Pozorište” można było przeczytać:

Bracia Jovanovicie w Panczewie założyli nową księgarnię, która zadba o zaspokojenie wszystkich naszych potrzeb, wydając przy tym jakościowe dzieła, które narodowi i oświacie narodowej znaczny przyniosą pożytek. Tym wysiłkiem swoim zyskają bracia Jovanovicie uznanie i wdzięczność obecnego i przyszłego pokolenia, o ile wytrwają w tym szlachetnym przedsięwzięciu.

Nowa księgarnia – pisze dalej anonimowy autor (prawdopodobnie sam redaktor „Pozorišta” Antonije Hadžić) – „nawet przez ten krótki czas pokazała, że ruszyła dobrą drogą i stan naszej literatury obróci ku lepszemu”⁸.

I rzeczywiście, księgarnia braci Jovanoviciów już w 1879 roku celebrowała doniosły jak na te czasy jubileusz: setny opublikowany tytuł. Z tej okazji opublikowała katalog z interesującą dla nas przedmową. Dowiadujemy się z niej:

Dawno temu zrodziło się marzenie o serbskiej księgarni. Ponieważ literatura serbska była podzielona chińskim murem na tą i tamtą stronę, więc tamtejsze utwory literackie tu, a tutejsze tam były nieznane, to sięgnęliśmy wzrokiem do Serbii, abyśmy się stamtąd rzucili do pracy nad ujednoczeniem serbskiej książki, kolportując wszystkie jednakowo [...]. Dopiero w 1872 r. po demilitaryzacji Pogranicza Wojskowego udało nam się dopiąć dawnego celu⁹.

Bracia Jovanovicie dysponowali niewielkim doświadczeniem, a żmudną drogę należało pokonać:

My musieliśmy działać wyłącznie opierając się na znajomości zarówno narodu naszego, jego położenia i wynikających stąd potrzeb, jak i literatury serbskiej. Więc włożyliśmy w to wszystkie siły i wiedzę. Głosiliśmy wiarę w możliwość takiej pracy, podnosiliśmy i pobudzaliśmy [...] wolę działania¹⁰.

⁶ Ibidem. Cyt. za: B. Petričević, *Srpsko učeno društvo 1865–1893. i Srpska akademija nauka 1886–1893*, Beograd 1973, s. 195.

⁷ Por. „Zastava” (Nowy Sad) 1872, nr 142, s. 4.

⁸ Anonim, *Knjižara braće Jovanovića u Pančevu*, „Pozorište” (Novi Sad) 1873, nr 10, s. 39.

⁹ *Spisak naklade braće Jovanovića u Pančevu*, Pančevo 1879, s. I–II. Cyt. za: Lj. Durković–Jakšić, op. cit., s. 131.

¹⁰ Ibidem, s. 132.

Najbardziej ambitny projekt tej księgarni wydawniczej jednak rozpoczął się w samym końcu tego dziesięciolecia: od 1 października 1880 roku bracia Jovanović zaczęli regularnie wydawać kolekcję pod nazwą „Narodna biblioteka”. Jej redaktorem był zasłużony działacz epoki romantyzmu Đorđe Popović-Daničar (1832–1914)¹¹. W tej kolekcji co 14 dni ukazywał się jeden zeszyt, czyli rocznie – 24 zeszyty. Połowę tytułów biblioteki stanowiły dzieła literatury serbskiej, jedną czwartą dzieła pochodzące z literatur słowiańskich oraz jedną czwartą dzieła z pozostałych, niesłowiańskich literatur¹². W roku 1895, kiedy „Narodna biblioteka” przestała się ukazywać, liczyła aż 216 zeszytów i w ten sposób, mając na uwadze liczbę i wartość opublikowanych utworów literatury pięknej, wniosła rzeczywiście znaczący wkład w upowszechnienie literatury zarówno rodzimej, oryginalnej, jak i tłumaczonej.

Panczewska „Narodna biblioteka” braci Jovanovićów stanowi w kulturze serbskiej pierwszy przykład projektu wydawniczego, który był naceLOWANY na jak najszerszą publiczność czytelniczą. Mimo że wciąż, i dość długo, istniała instytucja prenumeraty, wyjątkowa rola tej serii wydawniczej polegała na tym, że czytelnikom zaczęto ofiarować gotowe pozycje, „wyrób finalny”, książki, które według Stojana Novakovicia, wychodzą „w świat, same szukając czytelników”. W taki sposób „Narodna biblioteka” rozpoczęła długą i nierówną rywalizację z literaturą trywialną. Stąd serię tę można określić jako projekt „masowej produkcji książki dla rynku”, „książki dla ludu”. Pod tym względem jest ona również pierwszą i jednocześnie mocno ugruntowaną próbą przeniesienia na teren serbski doświadczenia niemieckiego wydawcy Antona Philippa Reclama, którego słynna Reclams Universal-Bibliothek polegała na rewolucyjnym koncepcie niskiej ceny pojedynczego egzemplarza dzięki dużemu nakładowi. Taki koncept, którego trzymała się też „Narodna biblioteka” braci Jovanovićów jest jednym z ogniw owych tytanicznych zmian w serbskim życiu literackim, które przyniosła epoka realizmu.

3.

Trzy lata po Kamenku i Pavlu Jovanoviciach, w 1875 roku, serbska księgarnia w Nowym Sadzie została założona również przez dwóch braci – nowosadzkich kupców towarami mieszanymi Ćirę i Đokę M. Popovićów. „Zastava” uważnie śledziła zamiar otwarcia kolejnej serbskiej księgarni w Wojwodinie:

Tutejsi pracowici kupcy i dobri Serbowie, bracia M. Popovicie, otworzą niedługo u nas, przy swoim sklepie, też księgarnię, zwłaszcza serbską. Tym samym zapobiegą dotychczasowemu silnemu brakowi w tej dziedzinie. Życzymy im owocnej pracy i dobrych wyników¹³.

Wkrótce na łamach tej samej gazety przeczytamy:

¹¹ Zob. S. Vojinović, *Đorđe Popović Daničar i „Narodna biblioteka” braće Jovanovića*, „Sveske” (Pančevo), VII 1998, nr spec.: *Knjiga za narod*, s. 71–123.

¹² Por. Lj. Đurković-Jakšić, op. cit., s. 138.

¹³ „Zastava” (Novi Sad) 1875, nr 64, s. 4.

Zwracamy uwagę szanownych czytelników na ogłoszenie w niniejszym numerze nowo otwartej serbskiej księgarni braci M. Popoviciów, o której wcześniej pisaliśmy. Dobrze urządzone księgarnie są jak dobrze urządzone rynki; one sprzyjają zarówno czytelnikom, jak i pisarzom – ich postęp zależy od udziału miłośników i konsumentów książki. Rzeczywiście możemy się cieszyć z tego, że oto dostaliśmy drugą naszą dobrą księgarnię, więc choć za książki nasz grosz nie pójdzie do cudzej kasy¹⁴.

Księgarnia nowosadzka wdawała się w przedsięwzięcia wydawnicze powoli i, zdaje się, dość ostrożnie. Bracia Popovicie sprzedawali podręczniki, mapy i materiały pomocowe, a od początku lat 80. XIX wieku świadczyli również usługi poligraficzne. Ich sklep był także swego rodzaju agendą Towarzystwa do Serbskiego Teatru Narodowego. Sklep – zbierał z góry pieniądze za bilety do Teatru, ale tylko w sezonach, kiedy Teatr występował w Nowym Sadzie, bo często całe sezony spędzał na występach gościnnych. Zajmował się także kolportażem biuletynu „Pozorište”.

Z czasem zaczęły się ukazywać druki zwarte tej księgarni wydawniczej, zazwyczaj w gustownej szacie graficznej. Niezwykle trudno było konkurować z „Narodną biblioteką”, ale księgarnia braci M. Popoviciów zdecydowała się na wdrożenie działań bardziej doświadczonych wydawców z Panczewa. W podobny sposób umieszczała gotowe tytuły na rynku, aczkolwiek ograniczała się do mniej ambitnych projektów serii niż „Narodna biblioteka”. Ukazywały się na przykład takie kolekcje, jak „Biblioteka za ženski svet” (Biblioteka dla kobiet), „Biblioteka za mali svet” (Biblioteka dla dzieci), „Biblioteka pozorišnih dela” (Biblioteka dzieł teatralnych) i inne, ale znacznie więcej oddzielnych publikacji pozasersyjnych.

W odróżnieniu od braci Jovanoviciów, którzy redagowanie swojej „Narodnej biblioteki”, jak już była mowa, powierzyli Đ. Popoviciowi-Daničarowi, bracia Popovicie opierali się na polecenia specjalistów w kwestiach rodzimej literatury i na wybór tłumaczy w wypadku obcojęzycznej.

4.

Pierwszym tytułem panczewskiej serii „Narodna biblioteka” był tom wierszy jednego z czołowych serbskich pisarzy starszego pokolenia, komediografa Jovana Steriji Popovicia (1806–1856) *Davorje*. Ale już następny był przekładem – powieść wówczas jeszcze żyjącego słoweńskiego pisarza Frana Erjavca *Huzarji na Polici* (*Husari na Polici*). Opinia publiczna miała wielkie oczekiwania co do zapowiedzianej kolekcji, licząc, że będzie ona przede wszystkim narodowa, serbska, toteż niektórzy, jak recenzent wiedeńskiego serbskiego czasopisma „Srpska zora” podpisany kryptonimem „n...”, byli wręcz rozczarowani:

Pierwsza książka „Narodnej biblioteki” była z niecierpliwością wyczekiwana przez serbską publiczność czytelniczą, a kiedy się ukazała, większość była zadowolona. [...] Każdy myślący Serb cieszył się z tego rozpoczęcia, bo dzięki publikacji naszych starszych i młodszych pisarzy

¹⁴ „Zastava” (Novi Sad) 1875, nr 85, s. 4.

każdy miałyby sposobność ich czytać i porównywać, a wiadomo, że bez krytyki porównawczej nie może być jasnego pojęcia o znaczeniu literatury wśród określonego narodu. Księgarnia co prawda w swoim ogłoszeniu zaznaczyła, że będzie publikować wybrane dzieła oryginalne i **przekłady**, ale wszyscy uważali, że „Narodna biblioteka” najpierw wyda naszych pisarzy, jak sugeruje jej nazwa, i dopiero później wybrane tłumaczenia¹⁵.

Z czasem jednak koncept kolekcji został w pełni zaakceptowany zarówno przez czytelników, jak i przez krytyków, więc „Narodna biblioteka” urosła do poziomu niemalże instytucji narodowej. Osobowość redaktora serii Đorđe Popovicia-Daničara dała się jednak we znaki, wytyczając specyficzny kierunek całego przedsięwzięcia. Był on rówieśnikiem słynnego serbskiego poety romantyka Jovana Jovanovicia Zmaja, redaktorem niegdyś wysoko cenionego czasopisma literackiego „Danica” (stąd przydomek „Daničar”), „organizatorem życia literackiego” epoki romantyzmu, jak go określa Deretić¹⁶. Poprzez wybór zarówno serbskich, jak i zagranicznych autorów, wpłynął na dość konserwatywny charakter panczewskiej serii. Potwierdza to nawet niezbyt wnikliwe spojrzenie na nazwiska autorów, których dzieła opublikowano tylko w pierwszym roku istnienia serii. Wśród serbskich pisarzy włączono do niej starszych – klasycystów, a najdalej romantyków – Dositeja Obradovicia, Mihailo Vitkovicia, Jovana Steriję Popovicia oraz Petara II Petrovicia Njegoša. Z kolei co do autorów zagranicznych, wybór padł na „klasyków”: Machiavellego i Szekspira lub nowszych: Mikołaja Karamzina, Seweryna Goszczyńskiego, Włodzimierza Sołoguba, Josefa Jiřego Kolára, Paula Heysego, Frana Erjavca i wreszcie – Gabrielę Pużyninę. Jak możemy się przekonać, autorzy dzieł tłumaczonych, z wyjątkiem oczywiście Machiavellego i Szekspira, albo byli romantykami, albo można było ich ulokować w „dolnej” granicy realizmu (Sołogub, Heyse). Ten fakt rzuca dodatkowe światło na wcześniej odnotowaną specyfikę początkowego etapu kształtowania się serbskiej normy realistycznej¹⁷.

Jest to szczególnie widoczne na przykładzie wyboru dzieł literatury polskiej. W latach 80. XIX wieku w kolekcji „Narodna biblioteka” opublikowano aż 13 tytułów polskich w 11 publikacjach zwartych. Z wyjątkiem jednego, wszystkie utwory przełożył sam redaktor – Đorđe Popović-Daničar¹⁸.

Kiedy z pozycji badacza serbskiej recepcji literatury polskiej spojrzę się na całość kształtu serii „Narodna biblioteka” braci Jovanovićów, można zauważyć, że wybór redaktorsko-translatorski autorów polskich i ich utworów bynajmniej nie był przypadkowy. Jest faktem, że prawie połowa z nich nie spełniałaby dzisiejszych kryteriów estetycznych i historycznoliterackich z perspektywy literatury polskiej, ale również i to, że „żadne z dzieł nie propagowało poetyki realistycznej”: nawet nowsze

¹⁵ n. ..., *Narodna biblioteka...*, „Srpska zora” (Wien) 1880, nr 11–12, s. 224.

¹⁶ J. Deretić, *Istorija srpske književnosti*, Beograd 1983, s. 344.

¹⁷ Omawiając przekłady poezji tego samego okresu, Dušan Ivanić posługuje się terminem „paradygmat romantyczny” – w odróżnieniu od prozy, gdzie stwierdza dominację „realizmu poetyckiego”. Zob. D. Ivanić, *Zabavno-poučna periodika srpskog realizma. Javor i Stražilovo*, Novi Sad–Beograd 1988, s. 89–90, 104–111.

¹⁸ Szczegółowo w: P. Bunjak, *Đorđe Popović-Daničar...*, s. 55–77.

wśród nich posiadały niedwuznaczne cechy konwencji romantycznej, a niektóre były ustosunkowane wręcz polemicznie wobec metody realistycznej.

Układając je według hierarchii wartości polskiego kanonu historycznoliterackiego, na pierwszym miejscu należy wymienić powieść poetką Adama Mickiewicza *Grażyna* w tłumaczeniu Stojana Novakovicia, jeden z istnych klejnotów serbskiej sztuki przekładu literackiego XIX wieku¹⁹; jest to druga w kolei książka polskiego romantyka po serbsku²⁰ i zarazem ostatnia, nie licząc o wiele lat późniejszego tłumaczenia fragmentu prelekcji paryskich dotyczący serbskiej poezji ludowej²¹. Wśród przekładów samego redaktora osobne miejsce zajmuje efektowna młodzieńcza tragedia Juliusza Słowackiego *Mindowe, król litewski* (pt. *Mindowe, kralj od Leđana*), jak dotąd jedyna pozycja Słowackiego, która ukazała się po serbsku w wydaniu książkowym. Za nią następuje jedna z najlepszych powieści Józefa Ignacego Kraszewskiego z życia ludowego – *Ulana*, pierwsze wydanie książkowe tego pisarza w języku serbskim. Obszerna (mocno „romantyzująca”) powieść Kraszewskiego *Krwawe znamię* oraz dwie przypowieści Seweryna Goszczyńskiego – *Straszny strzelec* i *Oda* – należą niewątpliwie do wartościowszych pozycji serii „Narodna biblioteka”. Wśród niegdys znanych i popularnych polskich pisarzy na horyzoncie Daničara znalazł się jeszcze tylko Teodor Tomasz Jeż z powieścią *Asen* (było to wznowienie wcześniej opublikowanego przekładu jego autorstwa).

Trudno jednak byłoby pochwalić wybór takich utworów, jakim jest na przykład dość nieporęczny dramat historyczny *Jadwiga* Gabrieli Puzyniny, podpisanej notabene w rodzaju męskim: „Gavrilo K. Puzinina”. Według bibliografii *Nowy Korbut*, jedyny utwór Puzyniny, dziś całkiem zapomnianej autorki epoki romantyzmu, w przekładzie na język obcy była właśnie *Jadwiga* w wydaniu panczewskim²². Efemeryczna powieść z życia kozackiego mało znanego romantyka Paulina Stachurskiego pt. *Čajčina mogila* (tytuł oryginału: *Przed laty*), też wcześniej publikowana w tym samym przekładzie, jest chyba koncesją na rzecz kultu kozaczyzny, który był bliski czytelnikowi serbskiemu dzięki bardzo niegdys poczytnych wśród Serbów *Powieści kozackich* Michała Czajkowskiego.

Pokoleniowo do wspomnianych autorów nie należą tylko Stanisław Grudziński i Władysław Łoziński, ale mowa tu albo o utworach epigońskich wobec polskiego romantyzmu (powieść Grudzińskiego *Krzyż w lesie*), albo o dziełach wręcz miernych (opowiadanie *Dve menice* = *Wyprawa wekslowa* Łozińskiego). Krótka i raczej słaba powieść Pauliny Wilkońskiej *Otrov* (*Trucizna*) wydaje się uzasadnieniem pozycji redaktorskiej Daničara: autorka, wpadając w pasję moralizatorską, atakuje szkodliwą

¹⁹ Zob. Đ. Živanović, *O jednom prepevu Stojana Novakovicia*, „Mostovi” (Beograd), R. 3, 1972, nr 1 (9), s. 3–14; nr 2 (10), s. 147–152.

²⁰ Pierwszym był *Konrad Wallenrod* w przekładzie Danila Medicia (1871).

²¹ A. Mickjevič, *O srpskoj narodnoj poeziji*, prev. S. Subotin, Cetinje 1955.

²² Włączenie *Jadwigi* do kolekcji „Narodna biblioteka” można wytłumaczyć faktem, że utwór jest oparty na monumentalnym dziele Karola Szajnochy pt. *Jadwiga i Jagiello*, o którego drugim wydaniu Popović pisał w redagowanym przez siebie piśmie „Danica”, iż jest to „najlepszy chyba utwór obecnej literatury polskiej”. Zob. [D. Popović], *Književnost* [Karlo Šajnoha, *Jadwiga i Jagelo*], „Danica” 1861, nr 16, s. 255; Đ. Živanović, *Srbi i poljska književnost (1800–1871)*, Beograd 1941, s. 210.

(realistyczną?) literaturę – powieści francuskie, a szczególnie *Pani Bovary* Gustava Flauberta.

Chociaż działalność wydawnicza księgarni braci Jovanovićów nie ograniczała się tylko do tej serii (poza nią publikowano niezwykle cenne utwory zarówno starsze, klasyczne, jak i nowsze, a nawet należące do realizmu krytycznego, np. *Don Kichot* Cervantesa lub *Biedni ludzie* Fiodora Dostojewskiego), „Narodna biblioteka”, a stąd też jej koncepcja redaktorska, pozostała znakiem rozpoznawczym wydawców z Panczewa.

5.

Księgarnia braci M. Popovićów w Nowym Sadzie również wydawała utwory serbskich autorów starszego pokolenia (np. Milovana Vidakovića, Ljubomira Nenadovića lub Milorada Popovića-Šapčanina), ponieważ na takie wydania niewątpliwie istniał popyt na kształtującym się serbskim rynku księgarskim. Na okładkach ich wydań pojawiały się również nazwiska autorów zagranicznych cieszących się największą popularnością, na przykład Alexandre Dumas (syn), Leopold von Sacher-Masoch, Jules Verne i inni. W latach 80. XIX wieku zaczęły się ukazywać również utwory takich pisarzy, jak Lew Tołstoj lub Émile Zola.

W odróżnieniu od „Narodnej biblioteki”, koncept „książki dla rynku” braci M. Popovićów wydawał się bardziej liberalny; nie było tendencji do narzucania czytelnikom wyboru klasyki i sprawdzonych autorytetów literackich dla kształtowania świadomości i gustu szerokiej publiczności, ale wychodzono z założenia, że ta właśnie „szeroka” publiczność czytelnicza jest niezwykle heterogeniczna oraz że różnym jej warstwom trzeba oferować odpowiednią literaturę. Literatura polska w przypadku wydawców nowosadzkich może posłużyć jako ilustracja tego zjawiska.

Pierwszym utworem polskim, wydanym przez braci Popovićów, było ciekawe opowiadanie romantyka Lucjana Siemieńskiego pt. *Staro vreme, stari običaji* (tytuł oryginału: *Jak to dawniej kochano*), które się ukazało w 1879 roku w serii „Biblioteka za ženski svet”. Tłumaczem był Sava Petrović (1846–1914).

Później, od 1887 roku, z księgarnią braci Popovićów rozpoczął intensywnie współpracować największy popularyzator literatury polskiej wśród Serbów w wieku XIX – Nikola Manojlović-Rajko (1864–1897)²³. Odtąd na publikacje utworów pisarzy polskich przez wydawców z Nowego Sadu w decydującej mierze wpływały jego zainteresowania. Rajko pragnął zapoznać serbskich czytelników zarówno z niekwestionowanymi autorytetami literackimi, jak i z młodszymi pisarzami w pełni sił twórczych. Toteż wśród polskich tytułów braci Popovićów można się doliczyć aż trzech pozycji Józefa Ignacego Kraszewskiego: *Pesnik i svet* (*Poeta i świat*), *Jermola* oraz *Muškobana* (*Herod baba*), wśród których pierwsze dwie okazały się całkiem trafne.

²³ Szczegółowo w: P. Bunjak, *Nikola Manojlović-Rajko kao prevodilac poljske književnosti (povodom stogodišnjice smrti)*, „Filološki pregled” (Beograd), R. 24, 1997, z. 1–2, s. 139–162.

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że już w 1887 roku bracia Popovicie opublikowali w przekładzie Rajki pierwszą książkę Henryka Sienkiewicza w języku serbskim pt. *Pripovetke*, biorąc pod uwagę, iż później, przez ponad połowę XX wieku, Sienkiewicz był bez porównania najbardziej popularnym polskim pisarzem wśród Serbów. Na ten wybór prozy składały się: *Stari sluga* (*Stary sluga*), *Crtice ugljenom* (*Szkice węglem*), *Za hlebom* (*Za chlebem*) i *Iz pametara poznanjskog učitelja* (*Z pamiętnika poznańskiego nauczyciela*).

Wymienić należy również późniejsze publikacje: *Palata i čatrlja* (*Pałac i rudera*) Bolesława Prusa (1888), *Nowele* (1888) Adolfa Dygasińskiego, *Hania* (1891) Sienkiewicza oraz arcydzieło polskiej prozy psychologicznej – powieść *Prostak* (*Cham*) Elizy Orzeszkowej (1893).

Wspomniane tytuły cieszyły się silnym rezonansem zarówno wśród czytelników, jak i krytyki, zatem księgarnia braci Popoviciów zasłynęła jako promotorka literatury polskiej.

Z ogólnej liczby 10 pozycji polskich autorów wydanych przez księgarnię w Nowym Sadzie w latach 80. i na początku 90. XIX wieku serbska publiczność czytelnicza miała nieprzeciętne możliwości zapoznania się – bez zastrzeżeń! – z najbardziej reprezentacyjnymi przedstawicielami polskiego pozytywizmu.

ZAKOŃCZENIE

Księgarnie wydawnicze braci Jovanoviciów w Panczewie i braci Popoviciów w Nowym Sadzie, które niezaprzeczenie odegrały kluczową rolę w rozwoju nowoczesnej serbskiej bibliokomunikacji, jak mogliśmy się przekonać na przykładzie utworów z literatury polskiej, miały różniące się od siebie strategie. Bracia Jovanovicie poprzez serię „Narodna biblioteka” spełniali swojego rodzaju misję oświatową, oferując czytelnikom to, co już stanowi serbską, słowiańską i europejską „tradycję literacką”, a bracia Popovicie ogółem swojej działalności – nie odżegnując się rzecz jasna od tradycji, zwłaszcza rodzimej – proponowali „nowości”, przybliżając serbskim czytelnikom „bieżące tendencje” w literaturach innych narodów.

O roli, jaką odegrały te dwie spółki wydawnicze w szerzeniu polskiej literatury pięknej, jaskrawo świadczy statystyka: spośród 33 przekładów polskiej literatury, które się ukazały w ciągu ćwierćwiecza (1871–1895), aż 22 wyszły spod znaku jednej bądź drugiej księgarni. W serbskiej recepcji twórczości Kraszewskiego²⁴ – którego popularność zaćmił dopiero Sienkiewicz – dane statystyczne za ten sam okres są nie mniej wymowne: spośród 11 opublikowanych książek tego autora po serbsku tylko dwie nie pochodziły od tych dwóch wydawnictw.

²⁴ Zob. idem, *Beleške o recepciji Juzefa Ignacija Kraševskog u srpskoj kulturi*, „Filološki pregled” (Beograd), R. 42, 2015, z. 2, s. 105–127.

Na podstawie przeprowadzonych tutaj rozważań na temat miejsca literatury polskiej w serbskiej działalności księgarsko-wydawniczej końca XIX wieku można z dużym prawdopodobieństwem przypuścić, że podobnie wyglądała sytuacja prawie całej serbskiej literatury przekładowej w omawianym okresie.

BIBLIOGRAFIA

- Anonim, *Knjižara braće Jovanovića u Pančevu*, „Pozorište” (Novi Sad) 1873, nr 10, s. 39.
- Bunjak P., *Nikola Manojlović-Rajko kao prevodilac poljske književnosti (povodom stogodišnjice smrti)*, „Filološki pregled” (Beograd), R. 24, 1997, z. 1–2, s. 139–162.
- Bunjak P., *Đorđe Popović-Daničar kao prevodilac poljske književnosti*, „Filološki pregled” (Beograd), R. 32, 2005, z. 1, s. 55–77.
- Bunjak P., *Beleške o recepciji Juzefa Ignacija Kraševskog u srpskoj kulturi*, „Filološki pregled” (Beograd), R. 42, 2015, z. 2, s. 105–127.
- Deretić J., *Istorija srpske književnosti*, Beograd 1983.
- Durković-Jakšić Lj., *Knjižara braće Jovanovića*, „Godišnjak 1979” (Beograd) 1980.
- Ivanić D., *Zabavno-poučna periodika srpskog realizma. Javor i Stražilovo*, Novi Sad–Beograd 1988.
- Marković Adamov P., *Književni izveštaji*, „Srpska zora” (Wien) 1879, nr 7.
- n..., *Narodna biblioteka...*, „Srpska zora” (Wien) 1880, nr 11–12, s. 224.
- Novaković S., *Srpska knjiga, njeni prodavci i čitaoci u XIX veku*, Beograd 1900.
- Petričević B., *Srpsko učeno društvo 1865–1893. i Srpska akademija nauka 1886–1893*, Beograd 1973.
- Vojinović S., *Đorđe Popović Daničar i „Narodna biblioteka” braće Jovanovića*, „Sveske” (Pančevo), VII 1998, nr spec.: *Knjiga za narod*, s. 71–123.
- Živanović Đ., *O jednom prepevu Stojana Novakovića*, „Mostovi” (Beograd), R. 3, 1972, nr 1 (9), s. 3–14; nr 2 (10), s. 147–152.
- Živanović Đ., *Srbi i poljska književnost (1800–1871)*, Beograd 1941.